

Tusor Péter

**A magyar koronabíborosi
és bíborosprotektori „intézmény” kialakulása
és elhalása a XV–XVI. században**

Különlenyomat

a Várak, templomok, ispotályok.

Tanulmányok a középkorról (Analecta Mediaevalia II.) című kötetből.

Budapest – Piliscsaba, 2004.

Tusor Péter

A magyar koronabíborosi és bíborosprotektori „intézmény” kialakulása és elhalása a XV–XVI. században*

1652-ben Lippay György esztergomi érsek, Magyarország primása (1642–1666) bíborosi kinevezése érdekében Girolamo Colonna bíboros-protektor egy terjedelmes emlékiratot nyújtott át Fabio Chigi bíboros-államtitkárnak, a későbbi VII. Sándor pápának (1655–1667).¹ A memorandum számtalan indokot sorolt elő. Lippay egyházszerzői, egyházpolitikai érdemeit, a bíboros-érsek elődök hosszú sorát, befolyásos támogatóit stb. Végző érve, egyben utolsó sorai így hangzanak: „Feltétlenül fontolóra kell venni [*ti. az Apostoli Szék részéről*] a folyamodványt, amelyet az érsek javára ő felsége, Magyarország királya kérésre tesz. Ez az ország hajdanán más koronákkal versengett a kardinálisok nevezésében, de most megelégszik azzal, hogy csupán ezt az egy kegyet kérje.”² Az idézet bár burkoltan, mégis határozottan azt állítja: a magyar királyoknak egykoron más uralkodókhhoz hasonlóan joguk volt arra, hogy a Szent Kollégiumba új tagokat jelöljenek.

Voltaképpen mire is célozhat a feltételezhetően magyar jezsuiták, vagy maga a Pázmány-utód által papírra vetett emlékirat? Létezik-e valós történeti alapja, esetleg csupán aktuális igények homályos múltbeli megalapozásáról van szó? És egyáltalán miként volt lehetséges, mit is jelentett az, hogy világi uralkodók befolyást gyakoroltak volna a központi egyházkormányzat exkluzív testületének³ személyi összetételére?

*Dolgozatom OTKA posztdoktori program keretében készült (ny. sz. D–38481.)

¹„Ragioni che ponno esser di motivo perché la santità di nostro signore promova l' arcivescovo di Strigonia”. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Fondo Chigi, vol. N III 72, fol. 202^r–205^v.

²„Non é senza considerazione l'istanza, che per l'arcivescovo fa e priega la maestà del re d'Ongheria, la quale in altri tempi con l'altre corone concorrea a nominare i cardinali, et hora si contenta e priega per questa sola grazia.” Uo. fol. 204^v. A re d'Ongheria itt a már megkoronázott trónörökös, IV. Ferdinándot (1647–1654) jelenti.

³A Szent Kollégiumról a lexikonok (Lexikon für Theologie und Kirche I–VI. Hrsg. v. Josef Höfer–Karl Rahner. Freiburg, 1957–1961² [=LThK]. V. 1342–1344.; New Catholic Encyclopaedia I–XV. Ed. The Catholic University of America Washington. New York–Toronto–London–Sydney, 1967 [=NCE]. III. 105–106.) és a kánonjogi kézikönyvek (*Willibald M. Plöchl*: Geschichte des Kirchenrechts I–V. Wien–München, 1960–1969. I. 319–323. és II. 94–99.; *H. E. Feine*: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die Katholische Kirche. Köln–Wien, 1972. 274–278.) mellett két részletesebb összegzés: *Petrus Canisius van Lierde–André Giraud*: Das Kardinalskollegium (Der Christ in der Welt XII/3.). Aschaffenburg, 1965.; *Erwin Gatz*: Das Kardinalskollegium. Überlegungen zur Geschichte des päpstlichen „Senates”. Theologisch-praktische Quartalschrift 134 (1986) 366–374.; Egy népszerűsítő áttekintés: *Alfred Mühr*: Herrscher in Purpur. Die Geschichte der Kardinäle. München, 1977.; Szélesebb körű könyvészet: *Christoph Weber*: Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit 1500–1800 (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte 2.). Frankfurt am Main–Berlin–etc., 1996. 27–35. és 539–478.; Magyar nyelven a legújabb összefoglalás: *Erdő Péter*: Egyházjog. Budapest, 1992. 221–224.; Eléggé informatív még a Bangha Béla szerkesztette Katolikus Lexikon vonatkozó címszava (Budapest, 1931. I. 210.); Egy régebbi, hazai vonatkozásokban adatgazdag, de rendszertelen munka: *Böhm János*: A kardinálisokról. Egri Egyházmegyei Közlöny 1905/24., Melléklet.

* * *

Jóllehet a bíborosi kollégium Róma papságából alakult ki,⁴ elsősorban a Clunyi reformgondolat térnyerésének hatására tagjai között már a XI. század közepétől megtalálható volt néhány jelentősebb bencés apátság vezetője is. Ezek az apátok rendszerint monostorukban tartózkodtak, s csak elvétve jelentek meg Rómában és vettek részt az Egyház irányításában. Hasonló jelenség távolabbi itáliai és európai egyházmegyék ordináriusainál csak egy évszázad múlva, a XII. század közepétől tapasztalható. III. Sándor (1159–1181) uralkodásáig ugyanis (a hét szuburbikárius főpapot leszámítva) a pápák nem neveztek ki megyéspüspököket bíborossá. Sőt ha egy kardinálisnak lehetősége nyílt egy egyházmegye vezetésének megszerzésére, lemondott – a jelek szerint egészen azidáig a püspökinél alacsonyabb reputációjú – római tisztéről. Az úgynevezett „külső bíborosok”, akik néhány jelentősebb nyugat-európai egyházmegye főpásztorai voltak, a központi egyházkormányzat leginkább legátusi feladatok teljesítésével szolgálták. A bíborosi kollégiumnak ez a teljes egészében szabad pápai iniciatívából történő, a középkori keresztény univerzalizmus szellemében fogant és a jelentősebb európai egyházmegyék (Mainz, Reims, Canterbury) vezetőinek bevonásával megvalósult nemzetköziesítése nem bizonyult hosszú életűnek. Már a XIII. század második felére teljesen eltűnt.⁵

A Szent Kollégium virágkora a XIV–XV. századra esik. A pápai hatalom gyengülése, a hosszas széküresedések, az avignoni korszak (1309–1377), a nagy nyugati

⁴A testület létrejöttére, középkori fejlődésére: *H. W. Klewitz: Die Entstehung des Kardinals-kollegiums. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 25 (1936) 115–221.; *S. Kuttner: Cardinalis. The History of a Canonical Concept. Traditio* 3 (1945) 129–214., különösen 145–165.; *Carl Gerold Fürst: Cardinalis. Prolegomena zu einer Rechtsgeschichte des Römischen Kardinals-kollegium. München, 1967. 14–73., 74–83. és 119–191.; Edith Pásztor: Onus Apostolicae Sedis. Curia romana e cardinalato nei secoli XI–XV. Roma, 1999.; Erwin Gatz: Das Kardinals-kollegium (3. jegyzet) 367–368.; *Lierde–Giraud: Das Kardinals-kollegium (3. jegyzet)* 30–34. és 75–82.; A kollégium XI–XIII. századi működését, rekrutációját, létszámát, proszopográfiáját stb. részletező két feldolgozás: *Rudolf Hüls: Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms 1049–1130 (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 48.).* Tübingen, 1977. és *Werner Maleczek: Papst und Kardinals-kolleg von 1191 bis 1216 (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Roma I/6.).* Wien, 1984.; A gregoriánus reformokban vitt szerepre: *H. W. Klewitz: Reformpapsttum und Kardinals-kolleg. Darmstadt, 1957.* Annak ellenére, hogy a bíborosi tiszt sosem vált az egyházi *ordo* részévé, s ennek megfelelően teológiai háttere sincsen, a virágzó középkorban kifejlődött testület ekleziológiai jelentősége vitathatatlan. A főleg analízáló szakirodalom többségével ellentétben ezt az aspektust állítja vizsgálatai középpontjába *Giuseppe Alberigo* munkája: *Cardinalato e collegialità. Studi sull'eccelesologia tra l'XI e il XIV secolo (Testi e ricerche di Scienze Religiose 5.).* Firenze, 1969.*

⁵A „külső bíborosok” intézményének monografikus feldolgozása: *Klaus Ganzer: Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinals-kollegiums vom 11 bis 13 Jahrhundert (Bibliothek des Deutschen Historischen Institut in Rom 26.).* Tübingen, 1963. *Ganzer* a bíborosok központi egyházkormányzati szerepének növekedésével és a már ekkor erősödő uralkodói befolyás – különösen II. Frigyes (1215–1250) – elleni védekezéssel magyarázza a változást. (202–204. Indoklását korábbi kutatásokra alapozza, ezek felsorolását l. uo. a 8–15. jegyzetekben.) – A historiográfiai vita, hogy vajon egyes apátságok illetve püspökségek már ekkor automatikusan összekapcsolódtak volna a bíborosi ranggal – úgy tűnik – nemleges válasszal lezárult. Vö. *Carl Gerold Fürst: Die „Geborenen” Kardinäle. Zeitschrift für Katholische Theologie* 88 (1966) 51–74.; *Klaus Ganzer: Zur Frage der sogenannten „geborenen” Kardinäle von Vendome. Zeitschrift für Kirchengeschichte* 78 (1967) 340–345.

egyházzsakadás (1378–1417) óhatatlanul felértékelték a stabilitást jelentő, kollegiális irányítást megvalósító testület szerepét, amely ekkortól már saját vagyonnal és apparátussal rendelkezik.⁶ Korántsem véletlen tehát, hogy „internacionalizálásának” ideáját a középkorvégi konciliarizmus zászlajára tűzte. Az úgynevezett reformzsinatokon – Konstanz (1414–1418) és Basel–Ferrara–Firenze (1431–1449) – erőteljes törekvések irányultak arra, hogy a pápai hatalmat intézményesen is korlátozza a bíborosi kollégium közreműködése. Ezt egyúttal az összes részegyházat tagjaiban arányosan reprezentáló, kisebbfajta állandó zsinattá kívánták átalakítani.⁷ A konstanzi zsinaton a fontosabb (spanyol, francia, német) nemzetekkel kötött konkordátumok rögzítették, hogy a testület létszáma abban az esetben túlépethet a 24-es limiten, ha az olyan nációkhoz tartozók közül kerül be egy-két új tag, akiknek nincsen képviselőjük a pápaválasztó grémiumban.⁸ A baseli zsinat külön határozatban kodifikálta (*sess. XXIII*) a bíborosi kollégium internacionalizációját. Kimondta, hogy tagjai sorában – az egyházkormányzat hatékonyságát növelendő – minden nemzetnek képviselgetnie kell magát, és az azonos nemzetiségűek száma nem haladhatja meg a kollégium létszámának egyharmadát.⁹

A gyakorlatban azonban mindezek a rendelkezések, amellett hogy IV. Jenő pápa (1439–1447) bullájában (*Non mediocri*) elismerte és kiszélesítette a testület jogosítványait,¹⁰ nem kötötték meg a pápák kezét a bíborosok kreálásában. Sőt

⁶A pápákkal szembeni, már a XIII. század második felétől megfigyelhető hatalmi törekvéseire: *Jean Luvlés: Die Machtbestrebungen des Kardinalkollegiums gegenüber dem Papsttum. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 35 (1914) 455–483.; A reneszánsz kor bíborosaira: *D.S. Chambers: The Economic Predicament of Renaissance Cardinals. In: Studies in Medieval and Renaissance History III. Ed. W. M. Bowsky. Lincoln, 1966. 289–313.*; *F. R. Haussmann: Die Benefizien des Kardinals Jacopo Ammanati-Piccolomini. Ein Beitrag zur ökonomischen Situation des Kardinalats im Quattrocento. Römische Historische Mitteilungen* 13 (1971) 27–80.; *Barbara McClung Hallman: Italian Cardinals, Reform and the Church as Property. Los Angeles, 1985.*

⁷Az egész problémakört, a Kúria és benne a bíborosi kollégium megreformálására irányuló konciliarista elképzeléseket kifejti: *Alfred A. Strnad: Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals”. Neue Dokumente zur Kirchenpolitik König Siegmunds von Luxemburg. In: Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie. Hrsg. v. August Franzen–Wolfgang Müller. Freiburg–Basel–Wien, 1964. 397–408. Egy példa: „Quod de singulis regionibus, non autem una, duabus aut tribus solum, ut hactenus consueverunt, cardinales assumantur, sed ut debeant ad minus XXIV de Christianitate.” Vö. *Johannes Vincke: Zu den Konzilien von Peperikan und Pisa. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 50 (1955) 91–94.; A konciliarizmus kérdésére újabban I. *Aldo Landi: Concilio e Papato nel Rinascimento (1449–1516). Un problema irrisolto (Studi Storici). Torino, 1997. különösen 26., 81., 100–102.**

⁸„Statuimus, ut deinceps numerus cardinalium sancte Romane ecclesie adeo sit moderatus, quod nec sit gravis ecclesie nec superflua numerositate vilescat, quod de omnibus partibus Christianitatis proportionabiliter quantum fieri poterit assumantur. . . sic tamen, quod numerum viginti quatuor non excedant, nisi pro honore nationum, que cardinales non habent, unus vel duo pro semel de consilio et consensu cardinalium assumendi viderentur.” (Az angolokkal kötött konkordátum ennél is általánosabban fogalmaz.) *Raccolta di Concordati. Ed. Angelo Mercati. Romae, 1954. 145., 151., 158., 165.*; *Alfred A. Strnad: Konstanz (7. jegyzet) 409.*

⁹*Conciliarum Oecumenicorum Decreta. Ed. Josephus Alberigo–Josephus A. Dosetti Perikle–P. J. Caludius Leonardi–Paulus Prodi. Bologna, 1973³. 501.*

¹⁰Vö. *H. C. Hynes: The Privileges of Cardinals (Catholic University Studies in Canon Law 217).* Washington, 1945. xi. és 7–11.

nem is a helyi egyháznak, hanem kifejezetten az egyes országoknak a bíborosi kollégium összetételére gyakorolt befolyását szilárdították meg.

Már a XIII. század végétől vannak rá adatok, hogy az új bíborosok kinevezésében egyes jelentősebb keresztény államok is szerepet játszottak. Némely források szerint először V. Celesztin (1294) kreált 1294-ben két bíborost II. (Anjou) Károly nápolyi és szicíliai király (1285–1309) ajánlására.¹¹ A szokás a XIV. században, egyenes arányban a pápai univerzalizmus visszaszorulásával és az egyes államok megerősödésével egyre inkább elterjedt. Az áttörést VIII. Bonifác (1294–1303) és Franciaország küzdelmének az utóbbi javára történő eldőlte jelentette. A legjelentősebb és legmeghatározóbb a bíborosi kollégium összetételére kezdetben a francia befolyás volt. Emellett más uralkodók szerepe, így a császáré, az angol és az aragon királyé, a bajor, valamint a mantovai hercege szintén kimutatható a XIV. században. Az erősebb egyéniségű pápák viszont, mint például V. Orbán (1362–1370), ekkor még teljesen függetleníteni tudták magukat az ilyen jellegű nyomásgyakorlástól.¹² Az államok, vagy korabeli és későbbi szóhasználattal, a „koronák” befolyása a bíborosi kinevezésekre a XV. században, különösen annak második felétől még inkább kiszélesedett. Ettől kezdve a korábbiak mellett a portugál, a kasztíliai (idővel a spanyol) és a lengyel király, valamint a burgundi és milánói herceg, sőt egy köztársaság, Velence szerepe ugyancsak megfigyelhető.¹³ Ráadásul idővel újabb

¹¹ *Diverse memorie sulle promozioni dei cardinali ad istanza de principi*. BAV Fondo Vaticani Latini, vol. 9713. A fenti adatok fol. 5^{r-v}. A koronabíborosság kérdésével több, szintén XVIII., illetve XVII. századi vatikáni kézirat is foglalkozik: BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 9^{r-22v}.; vol. 12.106, fol. 172^{r-224v}.; BAV Fondo Borgiani Latini, vol. 376, fol. 131^{r-141v} (*De cardinalibus electis ad preces principum*); fol. 141^{r-152v} (*Petrus Franciscus de Rubeis, Discorso sopra l'obbligo, che hanno gli sommi pontefici di creare cardinali nazionali a richiesta delle corone*).; BAV Fondo Ottoboni Latini, vol. 3168, n. 46. (*Notizie di alcuni cardinali creati ad istanza del re d'Ungheria*) – ez utóbbit említi: *Zsák J. Adolf*: A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai. Magyar Könyvszemle 17 (1909) 244–251., 335–346., 345.; Közülük érdemi kiegészítést a Vat. Lat. 9713-as kötetéhez képest csak a vol. 9712 ad, de ez is csak kizárólag kora újkori vonatkozásokban: *Memoria sulle lettere scritte dei principi ai sommi pontifici per la promozione dei cardinali* (fol. 135^{r-224v}). Ez utóbbi *discorso* megírásának oka egyébként ugyanaz volt, mint a vol. 9713-é. Lásd a 69. jegyzetet.

¹² BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 11^{r-12v} (*Elenchus cardinalium ad preces principum ab anno 1294 ad 1669*); Vö. még *Johannes Vincke*: Krone, Kardinalat und Kirchenfürnde in Aragon zu Beginn des 14. Jahrhunderts. Römische Quartalschrift 51 (1956) 34–53.; *Johannes Vincke*: Der Kampf Jakobs II und Alfons IV von Aragon um einen Landeskardinal. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 21 (1932) 1–20.; *Ludwig Vones*: Urban V. (1362–1370): Kirchenreform zwischen Kardinalskollegium, Kurie und Klientel (Päpste und Papsttum 28.). Stuttgart, 1998. 237–262.

¹³ Az egyes kinevezések – ugyan nem teljes – felsorolása: BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 12^{v-15v}. A koronabíborosok (*cardinali delle corone, Kronkardinalat*) állandósuló jogszokásának kialakulását a nemzetközi szakirodalom csupán érintőlegesen tárgyalja. Kezdetét hol a XIV., hol a XV. századra teszi, és csak néhány országot (a császár mellett Franciaország, Spanyolország, Portugália, Velence és 1729-től Szardínia) említ e téren: *Lierde-Giraud*: Das Kardinalskollegium (3. jegyzet) 38.; *Erwin Gatz*: Das Kardinalskollegium (3. jegyzet) 372.; *Willibald M. Plöchl*: Geschichte des Kirchenrechts (3. jegyzet) 95–96. Ezért többen is szóvá teszik, illetve jelzik az átfogó kutatások hiányát, és felhívják a figyelmet ezek szükségére: *Klaus Ganzer*: Die Entwicklung (5. jegyzet) 206.; *Christoph Weber*: Senatus Divinus (3. jegyzet) 12–13. és *Benedikt Pitschmann*: Kaiserliche Bemühungen um den Purpur für Abt Anton Wolfradt von Kremsmünster. Römische Historische Mitteilungen 11 (1969) 79–109., 109.; Egyedül néhány alkalmi koronabíborosi kinevezés részleteinek feltárására került sor, főként a későbbi időkből, olyan közismert politikusok, mint

államok, főként kisebb itáliai fejedelemségek is jogot formáltak kardinálisok jelölésére, mint például Toscana, Urbino, Savoya, Ferrara, de még Skócia, továbbá egyes nem uralkodó hercegek (Doria, Guise, Bourbon, Habsburg), sőt a svájci kantonok is fel-feltűnnek. A „koronabíborosok” intézményébe nyilvánvalóan bele volt kódolva a kontraszelekcio veszélye. A pápa kizárólag az állami jelöltek közül választhatott, ha egyáltalán lehetősége nyílt a választásra, márpedig az egyházi és világi érdekek ritkán vágtak egybe.¹⁴

Feltűnő a párhuzam e gyakorlat elterjedése és a világi uralkodóknak a helyi egyházak feletti, úgynevezett „főkegyúri jogának” (*ius supremi patronatus, patronatus regalis*) kifejlődése között. Ez a korábbi, a gregorianizmus korától általánossá váló káptalani választást és a rezerváción alapuló szabad pápai adományozást korlátozó alkalmi kísérletek után ugyancsak az 1400-as években lesz általánossá. Létrejötték részben szintén a zsinati mozgalom hatásának köszönhető. A „főkegyúri jog” – amely kizárólag a világi jog fogalma – köztudomásúlag az egyes egyházmegyék vezetői (és jövedelmei) feletti ellenőrzést tette lehetővé az állam számára.¹⁵ A pápaválasztó testület összetételének befolyásolása viszont közvetlenül a Szentszék

Granvelle, Richelieu, Mazarin, Kollonich stb. esetében, vagy éppen több meghíusult uralkodói kinevezetési kísérlet vonatkozásában: vö. *Christoph Weber*: Senatus Divinus (3. jegyzet) 13. (4. jegyzet); továbbá *Benedikt Pitschmann*: Kaiserliche Bemühungen 79–109. és *Uő*: Bemühungen der Eidgenossen um den Kardinalshut für Abt Alexander a Lacu von Kremsmünster (1601–1613). Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 12 (1977) 37–48.; *Walter Leitsch*: Die Bemühungen Zygmunts III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 31 (1978) 41–51.; *Melchior A. Poblada*: Disceptatio historica de cardinalatu Valeriani Magni (1634–1648). Collectanea Franciscana 39 (1969) 104–171.; *John F. Broderick*: The Sacred College of Cardinals. Size and Geographical Composition (1099–1986). Archivum Historiae Pontificiae 25 (1987) 7–72, 23–26, 48–54, 55–59. — Mindezen szerzők közül egyedül *Poblada* és javarészt *Ludwig von Pastor*: Geschichte der Päpste adatait hasznosító *Broderick* foglalkozik általánosságban is a problémával. Megállapításaik azonban jórészt csupán a fenomenológia szintjén mozognak (128–129. és i. h.).

¹⁴„Non vi è stato sovrano in Europa e specialmente in Italia, a di cui contemplazione non abbiano tal volta i sommi pontifici creato nei trasandati secoli qualche cardinale. Sicché quelle stesse promozioni, che da qualche tempo in qua si fanno a solo riguardo dell'imperadore, dei re di Francia, Spagna, Inghilterra, Portogallo, Polonia ed altresì della republica di Venezia furono spesse volte communi ai principi d'inferior rando.” BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 15^v–33^v és 35^r–38^v.; *Benedikt Pitschmann*: Bemühungen der Eidgenossen (13. jegyzet) 37–48.

¹⁵A püspöki székek betöltésének történeti periódusaira: *Klaus Ganzer*: Papsttum und Bistumsbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der päpstlichen Reservationen. (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 9.) Köln–Graz, 1968. 9–94. és 95–416.; *Richard Potz*: Bischofsernennungen. Stationen, die zum heutigen Zusatzend geführt haben. In: Zur Frage der Bischofsernennungen in der römisch-katholischen Kirche. Hrsg. v. Gisbert Greshake. München–Zürich, s. d. 17–35.; *Gerhard Hartmann*: Der Bischof: seine Wahl und Ernennung. In: Geschichte und Aktualität (Grazer Beiträge zur Theologiegeschichte und Kirchlichen Zeitgeschichte 5.). Graz–Köln–Wien, 1990. 13–25.; *Hans Jürgen Brandt*: Zwischen Wahl und Ernennung. Zu Theorie und Praxis der mittelalterlichen Bischofsbestellungen im Spannungsfeld von regnum und sacerdotium. In: Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag. Hrsg. v. Manfred Weitlauuf–Karl Hausberger. Erzabtei St. Ottilien, 1990. 225–233. (további analízáló irodalom ezekben az összefoglalásokban), valamint *Adolf Kindermann*: Das landesfürstliche Ernennungsrecht. Leitmeritz, 1933. 85–91.; Vö. még a baseli zsinat rendelkezéseit (sess. XII, sess. XXIII) a káptalani választásokról és a pápai rezervációkról: Conciliorum Oecumenicorum Decreta (9. jegyzet) 504–505.

politikájának alakítására nyújtott lehetőséget. Másfelől közelítve a kérdést: a világi uralkodók a XV. századtól kezdődően nemcsak a téren tudták érvényesíteni akaratukat, hogy a főpapi székekre számukra megfelelő személyek kerüljenek, hanem hogy alattvalóikat a pápa – így is befolyásolva a belpolitikai erőviszonyokat – ne részesíthesse tetszése szerint e többek számára elérhető legmagasabb egyházi méltóságban. Sőt ők maguk igyekeztek bizalmasaik otthoni és nemzetközi pozícióit a bíborosi kinevezés kieszközlésével megerősíteni. A világi hatalmak e kettős, kül- és belpolitikai motiváltságú törekvése a kardinális-jelöltek kiválasztásában is tetten érhető. Az egyes uralkodók ajánlására/jelölésére kinevezett, ún. koronabíborosok sorában egyaránt találhatunk Rómában élőket, illetve az adott ország területén tartózkodó, csak fontos alkalmakkor, például konklávék esetén az Örök Városba jövő főpapokat.¹⁶

A konzisztoriális javadalmak betöltésében gyakorolt világi közreműködéshez a Szentszék írásos egyezményekben is kénytelen-kelletlen hozzájárult. Az egyes államokkal a reformzsinatokon majd folyamatosan a XV–XVI. században kötött konkordátumokban számos püspökség betöltésének jogát (pontosabban: a püspökjelöltek személyének „megnevezését”, azaz *nominatióját*) engedte át az egyes uralkodóknak.¹⁷ Hasonlóan konkrét engedményre a bíboros-kreációk esetében sokáig nem találunk példát. Erre csak a XVIII. században került sor, a modern fejedelmi abszolutizmus kiteljesedésének köszönhetően,¹⁸ amely ekkorra a püspökségek kapcsán saját felfogását szintén teljes diadalra vitte és az állami jogosítványokat minden korábbinál végtetesebb formában fogalmazta meg.¹⁹ Pedig Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) már rövidebbel Konstanz után igyekezett konkrét tartalommal kitölteni a még a zsinaton kötött konkordátumok általánosságban fogalmazó, idevágó passzusait.²⁰ A XV. század eleji reformszinódusok tervezetesei, határozatai ellenére a bíborosok kreálásában formálisan és *de iure* továbbra sem korlátozta semmi a pápai kompetenciát. A bíborosi kollégium internacionalizálásának a reformzsinatokon megfogalmazott igénye egy Róma által – esetenkénti tiltakozásai ellenére²¹ – hallgatólagosan tudomásul vett és *de facto* elismert, állandósuló jogszokás kialakulása keretében vezetett a világi hatalmak befolyásának kikristályosodásához.²²

¹⁶Lásd a koronabíborosok többször idézett listáját: BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 10^r–33^v.

¹⁷Az egyházi javadalmak betöltésének kérdését és ennek XV–XVI. századi magyar vonatkozásait egy külön tanulmányban fogom áttekinteni.

¹⁸Első ízben a Szardíniával egyesült Savoyával kötött konkordátum említi a bíborosnevezési jogot: *Raccolta di Concordati* (8. jegyzet) 166. skk. — Az imént idézett konstanzi konkordátumok idevágó passzusának megfogalmazása még elég általánosra sikeredett.

¹⁹Erre l. K. Walf munkáját: *Das bischöfliche Amt in der Sicht josephinischer Kirchenrechtler* (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 13.). Köln–Wien, 1975. 61–67., valamint *Elisabeth Kovács*: *Die österreichische Kirche am Ende des alten Reiches (1790–1806). Reflexionen zum „Josephinismus“*. *Archivum Historiae Pontificae* 33 (1995) 335–349.

²⁰*Alfred A. Strnad*: Konstanz (7. jegyzet) 410–428.

²¹Mint pl. V. Márton 1424/1425. évi rendelkezései, amelyek egyaránt irányultak az egyházi javadalmak betöltésére és a bíborosi kollégium összetételére gyakorolt világi befolyás ellen, de csak átmeneti eredményeket tudott elérni e téren. Lásd *Strnad*nak az előző jegyzetben idézett cikkét.

²²„Nelle sudette ultime leggi canoniche nulla si dice della condiscendenza, che debbano avere i papi ai principi nella promozioni dei nazionali, onde non ci ha dubbio, che non vi sia stato giammai canone o decreto su questa materia. Ma siccome da Pio IV fino ai presenti tempi con-

E jogszokás kvázi alkalmankénti érvényesülése, vagyis hogy a pápa eleget tett-e egy adott személy bíborosi kinevezésére tett uralkodói *commendatió*nak (amelyet a XVII. században a püspökkinevezésekhez hasonlóan már rendre szintén *nominatió*nak neveznek),²³ avagy nem, az elsősorban a mindenkori itáliai és európai politikai viszonyoktól függött. Ez az esetlegesség vált a főkegyúri jogok körüli vitáknál is permanensebb problémák, élesebb konfliktusok forrásává.²⁴

Egyfajta tételes pozitív jogra a világi hatalmaknak a XVIII. századig nem sikerült szert tenniük. Azon a téren viszont már a reneszánsz korától egyre inkább érvényre tudták juttatni akarataikat, hogy alattvalóikat hozzájárulásuk nélkül Róma nem emelhetette bíborra.²⁵ A „koronabíborosok” kinevezésének jogszokása kialakulásában és természetében szoros összefüggést mutat az úgynevezett „kizárási joggal”. Vagyis azzal, hogy az európai államok a konklávékon csak ritkán tudták elérni, hogy az ő jelöltjük kerüljön a pápai trónra, de azt egészen 1903-ig rendszerint sikerrel akadályozták meg, hogy egy számukra elfogadhatatlan személyt válassza-

tinuarono i sommi pontifici ad attendere le preghiere dei principi così dalla lunga osservanza, vi é piú sempre confermato quell'uso, che fu introdotto, come già si disse in tempo di Celestino V di condiscendere al gemito dei principi nella promozione dei nazionali, purché però venghino raccomandati e proposti soggetti grati, accetti e meritevoli della sede apostolica.” BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 84^{r-v}. — *Plöchl* ugyan a császár, Franciaország, Spanyolország, Portugália és Velence esetében kifejezetten egy, a XV. század óta elismert jogról („seit dem 15. Jahrhundert wurde dies ein anerkanntes Recht”, *Geschichte des Kirchenrechts* [3. jegyzet] 96.) beszél, az „állandósuló jogszokás” kifejezés azonban jobban megfelel a valóságnak. Ne feledjük, hogy a bíborosi kinevezéseknél a főkegyúri joggal ellentétben a pápák voltak „birtokon belül”. Ha rendszerint engedni is kényszerültek, a XVIII. századig magabiztosan háritották el a *jogszokás*, pontosabban ekkorra már – világi szemszögből nézve – inkább talán *szokásjog* egyházi kodifikációjára irányuló uralkodói követeléseket. Tehát míg a Szentszék az egyházi javadalmak betöltésénél viszonylag hamar jogilag is elismerte a *supplicatio/commendatio/postulatio* formájában, illetve *ad instantiam* történő *nominatió*t, ami a gyakorlatban mind jobban kegyúri bemutatásként, vagyis kötelezően elfogadandó *praesentatió*ként működött, amely után Róma csak elvéve tagadta meg az *institutio canonicá*t, addig a szintén *commendatio/supplicatio/postulatio* keretében, illetve *ad instantiam* gyakorolt, de az uralkodói abszolutizmus koráig tételesen el nem ismert bíborosjelölési jog valójában mindig is *nominatió*ként, „megnevezésként” működött, azaz e téren a pápák szabad mérlegelési joga valóban megmaradt, de a puszta kérelemteljesítésnél mégis többről volt szó.

²³Elsősorban a mindennapi szóhasználatban, illetve az uralkodói iratokban, ami ha az egyházmegyék betöltésétől eltérően konkrét egyházi jogi, konkordátumban elismert tartalommal még nem is bírt, de világosan mutatja a fejlődés irányát. A kánon- és világi jogi fogalomhasználatra: *Adolf Kindermann*: Das landesfürstliche Ernennungsrecht (15. jegyzet) 27–40., 87–94.; *Richard Potz*: Bischofsernennungen (15. jegyzet) 34–35.; *Gerhard Hartmann*: Der Bischof (15. jegyzet) 28–30.; A kegyurasággal kapcsolatos kora újkori egyházi és világi jogi fejlődés analízise: *Jörn Sieglerschmidt*: Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsechtes im 15. und 16. Jahrhundert (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15.). Köln, 1987. 53–126. és 127–222.

²⁴Egy-két példa: BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 59^v–63^v.; továbbá *Benedikt Pitschmann*: Kaiserliche Bemühungen (13. jegyzet) 79–109.; *Uő*: Bemühungen der Eidgenossen (13. jegyzet) 37–48.; *Walter Leitsch*: Die Bemühungen Zygmunts III. (13. jegyzet) 41–51.; *Melchior A. Pobladura*: Disceptatio historica (13. jegyzet) 104–171. — Érdekes módon *Dieter Girgensoh* a Szent Kollégiumba való bekerülés középkorvégi technikáiról nyújtott, egyébként alapos áttekintésében csak érintőlegesen említi az erősödő állami befolyást: *Wie wird man Kardinal? Kuriale und außerkuriale Karrieren an der Wende des 14. zum 15. Jahrhundert*. Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 57 (1977) 138–162., 145–147.

²⁵BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 58^{r-v}.

nak meg Szent Péter utódává.²⁶ Ugyancsak szorosan összefügg a koronabíborosi jogszokással a közismert és mindmáig fennmaradt *in petto* történt bíboroskreációk gyakorlatának kialakulása. Az egyes államok tudniillik szünet nélkül ostromolták jelöltjeikkel a pápákat. Korlátlan követeléseiknek részint határt kellett szabni, részint minden fél (beleértve ebbe a kúriai apparátust is) igényeire tekintettel kellett lenni. Ez természetesen számos esetben egyszerűen kivitelezhetetlen volt, ezért kellett – elsősorban a diplomáciai bonyodalmakat kikerülendő – a pápáknak alkalmanként titokban kineveznie bíborosokat.²⁷

Az a tény, hogy a világi uralkodók teljesen az ellenőrzésük alá tudták vonni alattvalóik egyházi karrierjét, sajátos paradoxonhoz vezetett. A pápák politikailag szabadon már csupán az olasz klérusból nevezhettek ki bíborosokat. Ez a körülmény a megszilárduló reneszánsz pápai állam belső igényeivel és a mobilizálódó itáliai társadalom érdekeivel párosulva az avignoni fogság és a reformzsinatok időszakának ellentétes tendenciái után óhatatlanul az olasz kardinálisok kollégiumbeli túlsúlyának újbóli kialakulását vonta maga után. A fordulat már II. Pál (1464–1471) és IV. Sixtus (1471–1484) pontifikátusa alatt bekövetkezett.²⁸ A reformáció által hevesen támadott, egyenként és testületileg is hatalmas vagyon felett rendelkező reneszánsz bíborosok nagy többsége már szinte kizárólag itáliai volt.²⁹

A nemzeti érdekek képviselőinek jogilag rendezett és állandó formáját – köztes megoldásként – az úgynevezett bíborosprotektorok teremtették meg. A protektorátus szórványos korábbi előzmények után ugyancsak a XV. században elterjedő intézménye arra nyújtott lehetőséget, hogy az egyes államok a bíborosi kollégium – és itt a lényeg – már meglévő tagjaiból hivatalosan megbízzanak valakit, hogy a Kúriában pártfogolja egyházi (és sokszor politikai) ügyeiket. A bíborosprotektor személye tehát nem esett egybe feltétlenül az uralkodók kívánságára kinevezett, és gyakran nem is Rómában tartózkodó bíborosokéval, jöllehet ennek elérését világi részről sokszor célul tűzték ki, s olykor meg is valósították. A bíborosprotektorok megbízatását a kezdeti tiltások után a Szentszék elismerte,³⁰ működésük a

²⁶A kánonok által soha el nem ismert *ius exclusivae* kifejlődéséről és használatáról l. *Ludwig Wahrmund*: Das Ausschließungsrecht der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen. Wien, 1888. (Az egyes esetek áttekintése a XVII. század végéig: 50–167., a „jogfejlődésre”: 190–217.); *Hanuy Ferenc*: A Vétő-jog a pápaválasztáson. Katholikus Szemle 17 (1904) 475–503., 551–571., 634–660., 748–782.

²⁷Legyenek azok saját, vagy csupán egy egyoldalúan preferált állam jelöltjei. Vö. *P. A. Kirsch*: Die reservatio in petto bei der Kardinalsernennung. Archiv für Katholisches Kirchenrecht 81 (1901) 421–432.; *LThK V*, 1342–1344.; *NCE III*. 105–106.; *BAV Vat. Lat.*, vol. 9713, fol. 64^r–67^v.

²⁸*Erwin Gatz*: Das Kardinalskollegium (3. jegyzet) 371.

²⁹Lásd az 1417–1700 közötti olasz–nem olasz kinevezések arányának grafikonját: *Wolfgang Reinhard*: Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock, Reformatio Ecclesiae. Hrsg. v. Remigius Bäumer. Paderborn, 1980. 779–796., 782.; a nem olaszok arányának változásaira napjainkig: *John F. Broderick*: The Sacred College of Cardinals (13. jegyzet) 44–45., 48–54., 59–63., 64–71.

³⁰V. Márton 1425-ben kifejezetten megtiltotta a bíborosi kollégium tagjainak az ilyen jellegű megbízatás („*protectio alicuius regis, principis aut communitatis tyranni aut alterius saecularis personae*”) elfogadását. Erőfeszítéseit azonban, miként a bíboros- és püspöknevezésre gyakorolt világi befolyás visszaszorítása esetében is, csupán átmeneti siker koronázta. *Alfred A. Strnad*: Aus der Frühzeit des nationalen Protektorates der Kardinäle. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 50 (1964) 264–271., 265.

kúriai ügymenet szerves részévé vált, mint például az uralkodók által kinevezett püspökök pápai megerősítésének (pontosabban provízióinak) megszerzésében.³¹

* * *

A magyar jelenlét az Egyház vezető testületében viszonylag hamar kimutatható. A „külső bíborosok” sorában egy esztergomi érseket találunk, Bánca Istvánt (1243–1253). Az 1252-ben prenestei püspök-bíborossá kinevezett Bánca azonban – átmeneti adminisztrátorság után – már a következő évben IV. Béla (1235–1270) sürgetésére lemondott érseki székéről és Rómába költözött. A külső bíborosok intézménye ekkoriban már megszűnőfélben volt.³²

Az újabb tagok voltaképpen már a koronabíborosok korai képviselői. Demeter esztergomi érsek (1378–1387) 1378-ban, majd öt követően Alsáni Bálint pécsi püspök I. (Nagy) Lajos (1342–1382) király közbenjárásának köszönhető új méltóságát.³³ Ugyancsak az Anjou-uralkodó volt az, aki a spanyol de la Jugée személyében

³¹ A protektorátus intézményének monografikus feldolgozása a bíborosprotektorok archontológiájával: *Joseph Wodka*: Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/1.). Innsbruck–Leipzig, 1938. *Wodka* a német vonatkozásokat két újabb tanulmányban részletezte: Das Kardinalsprotektorat deutscher Nation und die Protektorate der deutschen nationalen Stiftungen in Rom. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 33 (1944) 301–322.; Deutschordensprotektorat und Protektorat deutscher Nation. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 34 (1947) 318–325.; A protektorátus kialakulásához újabb adatok (Luxemburgi Zsigmond megbízása 1425 illetve 1432-ből Branda da Castiglione bíboros részére a német ügyek képviseletére): *Alfred A. Strnad*: Aus der Frühzeit des nationalen Protektorates (30. jegyzet) 264–271., és *W. Stelzer*: Zum Kardinal-Protektorat der deutschen Nation am Beginn des 16. Jahrhunderts. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 86 (1969) 461–466.; Az egyes államok protektorátusait jóval megelőzte a szerzetesrendeknek már a XIII. században kialakult patronálása: *Philipp Hofmeister*: Die Kardinalprotektoren der Ordensleute. Theologische Quartalschrift 142 (1962) 425–464. — Mindazonáltal a bíborosprotektorok tényleges működéséről általában viszonylag keveset lehet tudni. Néhány kivétel: *W. E. Wilkie*: The Cardinal Protectors of England. Rome and the Tudors before the Reformation. Cambridge, 1974.; *B. da Stena*: Il cardinale protettore negli istituti religiosi specialmente negli ordini Francescani. Città del Vaticano, 1940.; *St. L. Forte*: The Cardinal-Protectors of the Dominican Order. Rom, 1959.; *Alfred A. Strnad*: Breslaus Kardinalprotektor an der römischen Kurie, vornehmlich im 16. Jahrhundert. Archiv für Schlesische Kirchengeschichte 29 (1971) 90–106.; *Richard Blaas*: Das Kardinalprotektorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 10 (1957) 148–185.; *Martin Faber*: Frühneuzeitliche Kardinalprotektorate. Ein Projekt. Römische Quartalschrift 94 (1999) 267–274.

³² *Klaus Ganzer*: Die Entwicklung (5. jegyzet) 168–169. (n. 85.) és 202.; Életrajza: *Almási Tibor–Kosztai László*: Bánca István bíboros (1205 k.–1270) (Életrajzi vázlat). Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Szeged, 1991. 9–18. — A középkori magyar bíborosi kinevezésekkel egy konferenciaelődadásomra készülve még egyetemistaként kezdtem foglalkozni. (*Egy meghíúsult magyar bíborosság a XVII. században. Adalék a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez.* „Ministerio” Egyháztörténeti Konferencia, Esztergom, 1995. május 25.) Az alább idézendő magyar szakirodalom néhány tételére ekkor Thoroczkay Gábor volt szíves felhívni a figyelmemet.

³³ BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 12^r.; Demeterről: *Csukovits Enikő*: Demeter. In: Korai Magyar Történeti Lexikon 9–14. század. Szerk. Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest, 1994. 165.; Alsániról legújabbban: *Engel Pál*: Alsáni Bálint. In: Művészet Zsigmond korában 1387–1437. I. Szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde. Budapest, 1987. 405–408.

a magyar és lengyel ügyek kúriai pártfogolására egy külön bíborost bízott meg, ami a nemzeti protektorátus kialakulásának egyik nagyon korai mozzanata.³⁴

A XV. század első felében nincs magyar kardinális. Ezt kizárólag V. Márton pápának (1417–1431) a világi befolyás növekedésével szemben ideiglenes eredményeket hozó törekvéseivel magyarázhatjuk. Tehát nem annak a később akuttá váló problémának kell tulajdonítani, hogy mivel az ajánlási jog az uralkodó személyéhez kötődött, Zsigmond, lévén német és cseh király is, a birodalmi főpapok érdekében a hazaiakat mellőzte volna.³⁵ A század közepétől Magyarország önálló hatalmi feltételeinek megerősödésével és nemzetközi kapcsolatainak kiszélesedésével párhuzamosan hazai részről hét személy részére sikerült a bíbort kieszközölni.

Közülük hárman rezideáló magyar főpapok: Szécsi Dénes (1440–1465) és Bakócz Tamás (1497–1521) esztergomi, valamint Várdai István kalocsai érsek. Szécsit még egri püspökként Albert király (1438–1439) özvegyének, a kiskorú V. László anyjának közbenjárására 1439-ben tüntette ki a bíborral IV. Jenő pápa.³⁶ Várdai számára Hunyadi Mátyás (1458–1490) három évi folyamatos sürgetés után nyerte el 1467-ben.³⁷ Bakócz 1500-ban lett bíboros.³⁸ Beatrix királyné testvére, Aragóniai János (1480–1485), és unokaöccse, Estei Hippolit (1486–1497) – mindketten az esztergomi érsekség élén álltak – kineveztetését kizárólag dinasztikus szempontok motiválták. Ugyanez mondható el II. Ulászló (1490–1516) fivérééről, Frigyes Kázmér krakkói püspökről.³⁹ Mátyás bizalmasa, az eredetileg a husziták elleni harc szervezésére pápai megbízatással 1467-ben Magyarországra küldött olasz ferences Rangoni (Veronai) Gábor egri püspök esetében viszont egészen másról volt szó. Ő fő- és titkos kancellári tisztéről lemondva azért tért vissza 1479-ben Rómába, hogy ott az addigi megbízott, Pedro Ferriz kardinális halála után bíborosként Mátyás érdekeit (*res et negotia nostra amicorumque nostrorum*) képviselje.⁴⁰ Ténylegesen már

³⁴ Joseph Wodka: Zur Geschichte der nationalen Protektorate (31. jegyzet) 29.

³⁵ Zsigmond jelöltje a konstanzi konkordátumokban foglaltak realizálására Hohenlohe György, az esztergomi érsekség adminisztrátora volt. Alfred A. Strnad: Konstanz und der Plan (7. jegyzet) 410–428.

³⁶ Kubinyi András: Szécsi Dénes bíboros primás. In: *Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999. 139–146., 140.

³⁷ Kinevezéséről l. alább. Életrajza: Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526) (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* 11.). Köln, 1991. 294–321.

³⁸ Fraknói Vilmos: Erdődy Bakócz Tamás élete (Magyar Történeti Életrajzok). Budapest, 1899. 79–80.

³⁹ A bíborosi kollégium archontológiája 1417–1503 között: Hierarchia Catholica Medii Aevi. II: 1431–1503. Ed. Conradus Eubel. Monasterii, 1914. 3–25. Frigyes Kázmérra és a többi magyar vonatkozású kinevezésre: 22., 14., 18., 23., 24. és passim.

⁴⁰ Sugár István: Az egri püspökök története (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1.). Budapest, 1984. 177–180.; Böhm János: A kardinálisokról (3. jegyzet) 33.; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 14^v. — Veronainak 1471. jan. 14-én Mátyás sürgetésére Magyarországra küldték a bíborosi kalapot, hogy minél előbb megfelelően asszisztálhasson a „török és az eretnekek elleni harchoz”. A személyes megjelenés elengedésének gesztusa, mint II. Pál brevéjében megjegyzi, rendkívülinek számított: *Vetera monumenta historica Hungariorum sacrum illustrantia*. I: 1216–1352. II: 1352–1526. Ed. Augustinus Theiner. Romae, 1859–1860. II. 419–420, n. 598.; Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. (Monumenta Vaticana historiarum regni Hungariae illustrantia I/6.). Ed. Fraknói Vilmos. Budapest, 1891. (repr. 2000) 84–85, n. 63. — Ferriz szerepéről („omnia negotia nostra... agebat in Romana curia”) és Rangoni római küldetéséről a legfontosabb adatokat Mátyásnak Budán, 1479. febr. 16-án a német lovagrend nagymesteréhez írt levele tartalmazza

bíborosprotektori feladatokat látott el, de hogy konkrétan e címet viselte volna, pozitív adat eddig nem került elő.⁴¹ Az ő kineveztetése mindenestre leginkább a kúriai magyar pozíciók javítását szolgálta. Ugyanez a cél motiválhatta a Magyarországon korábban esztergomi kanonokként és szintén pápai legatusként megforduló Simone da Montone patراسi érsek uralkodói ajánlását 1482-ben, amelyet a főpap időközbeni halála tett tárgyalanná.⁴² Mátyás törekvései mindenekelőtt azt mutatják: a püspöki, káptalani, szerzetesrendi – magyar és főként olasz nemzetiségű – állandó és alkalmi ügyintézőkből, ügyvédekből; hosszabb-rövidebb ideig az Örök Városban tartózkodó királyi követekből, az elenyésző számú kúriai tisztviselőből, valamint az egyedül jelentősebb számúnak mondható pálos közösségből álló késő középkori magyar jelenlét Rómában a kor viszonyai között teljesnek mondható.⁴³

annak kapcsán, hogy a lovagrend protektori feladatait is ellátó Ferriz római palotáját adják át az ugyanezt a szerepet szintén felvállaló Rangoninak (Mátyás király levelei. Külügyi osztály I–II. Kiad. Fraknói Vilmos. Budapest, 1893–1895. II. 381–382, n. 243.). Mátyás még ezt megelőzően, 1475-ben kérte IV. Sixtustól a magyar pálosok részére egy külön rendi bíborosprotektor kijelölését: „partes meas apud sanctitatem vestram interponam... ut... cardinalem sancti Marci tam in Curia Romana, quam etiam extra in ipsorum fratrum et totius ordinis protectorem et advocatum constituere et deputare dignetur.” Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából (1458–1490) I–IV (Monumenta Hungariae Historica IV/1–4.). Kiad. Nagy Iván–B. Nyáry Albert. Budapest, 1875–1878. IV. 324, n. 22.; Mon. Vat. I/6. 97, n. 73.).

⁴¹Egyházi (magyar per támogatása, püspöki székek betöltése, kisebb felhatalmazások kieszközlése stb. Mátyás király levelei (40. jegyzet) 20, n. 15., 90–95, n. 54., 145–149, n. 81–84., 205–206, n. 110., 278–279, n. 165.) és politikai vonatkozású tevékenysége (pápa szóbeli tájékoztatása, döntéseinek kedvező befolyásolása, a követek segítése, illetve konkrét követi megbízatások (uo. 21, n. 21., 65–69, n. 43., 70–72, n. 44., 131–132, n. 75., 152–153, n. 86., 212–214, n. 115., 214–217, n. 116., 237, n. 134., 247–248, n. 142., 266, n. 155.) egyértelműen megfelelnek a XVI–XVII. századbeli protektorok működésének. Veronai gyakran csak abból a célból kapott tájékoztatást a magyar vonatkozású eseményekről, hogy állandóan naprakész információkkal rendelkezzen, s ezeket szükség esetén továbbadja, illetve saját belátása szerint hasznosítsa: „Si quid in posterum occurret, curabimus scribere paternitati vestrae, ut et haec et alia sanctissimo domino nostro et sacro reverendissimorum dominorum cardinalium collegio et aliis amicis, quibus opus fuerit, sciat declarare” (uo. 230–231, n. 129., 42–45, n. 30., 188–189, n. 101., 195–198, n. 104., 198–199, n. 105.). Hatásosabb működése érdekében Mátyás előírta számára, hogy folyamatosan Rómában tartózkodjon – az Örök Város időnkénti elhagyása mindig akut problémája volt a bíboros-protektorok ténykedésének – (uo. 97–98, n. 56.), s természetesen Veronai is tudósította Budát a Kúriánál történetekről (pl. uo. 221–222, n. 122.). — Mindez némileg kevesebb adat alapján az ugyancsak Rómában élő Aragóniai Jánosra is elmondható (l. az idézett források közül n. 44., 54., 75., 81–84., 110., valamint uo. 224–225, n. 124. és 238, n. 135. stb.). Sőt az ő esetében a klasszikus bíborosprotektori feladat is bizonyítható, amennyiben IV. Sixtus a kalocsa-bácsi széket az ő relációjára töltötte be 1481. febr. 16-án (*Lajos Pásztor*: Le cedole concistoriali. Archivum Historiae Pontificiae 11 (1973) 209–268., 250.). Egy szisztematikus kutatás ezt minden bizonnyal Veronai esetében is igazolná.

⁴²IV. Sixtushoz és neposaihoz intézett leveleiben Mátyás kizárólag az érsek személyes tulajdonságait és érdemeit emeli ki. Mátyás király levelei (40. jegyzet) 238–240, n. 136., 240–242, n. 137., 242–243, n. 138. és 393.; *Böhm János*: A kardinálisokról (3. jegyzet) 34. Az érsek rövid életrajzában *Fraknói Vilmos* elég egyszerűen fogalmazza meg a kúriai magyar érdekérvényesítés szempontját: Mátyás király és Simon patراسi érsek. Századok 29 (1895) 498–505., 505. — Mátyás utóda, II. Ulászló ajánlását a gurki püspök számára vélhetően csupán politikai megfontolások motiválhatták. *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. I: 1198–1549. Ed. Augustinus Theiner. Romae, 1863, n. 740.

⁴³Noha a vonatkozó kutatások már újraindultak (pl. *Csukovits Enikő*: A római Szentlélek-Társulat magyar tagjai. Századok 134 (2000) 211–244.) a középkorvégi római magyar jelenlét különféle szintjei gyakorlatilag még feltáratlanok tekinthetők, amint arra az ismertebb adatok

A XV. századi magyar, illetőleg magyar vonatkozású bíborosi kinevezésekkel kapcsolatos források néhány más lényeges momentummal is szolgálnak. Az egyik, hogy több esetben egy másik állammal közös fellépés hozott eredményt. Várdai és Bakócz érdekében Velence római követei is nyomást gyakoroltak a Szentszékre. Bakócz kapcsán a történeti irodalom a *Signoria* szerepét tartja meghatározóbbnak.⁴⁴ Aragóniai János és Estei Hippolit esetében a Nápollyal, illetve Ferrarával való együttműködés bizonyult sikeresnek. Az sem hallgatható el, hogy e két esetben elsősorban itáliai kezdeményezésről, s magyar részről csupán közreműködésről volt szó. Estei Hippolitért leginkább csak Beatrix királyné tett lépéseket. Míg különösen Estei bejutása a Szent Kollégiumba leginkább az *ad hoc* politikai kombinációkon alapuló kinevezés mintapéldája,⁴⁵ addig Várdai kalocsai érsek promóciója mögött koncepcionális és a későbbiekre nézve már tipizálható elemek is megfigyelhetők.

Ezek leglényegesebbje Mátyás azon – ajánlóleveleiben tett – többszöri kijelentése, hogy Magyarországot ugyanúgy megilleti a jog (*praerogativa*) arra, hogy bíborosa legyen, mint más, ilyen „kiváltsággal” rendelkező államokat. 1464-ben még arra is felhívta II. Pius figyelmét, hogy az ország rangjához két kardinális is méltó lenne. (Szécsi ekkor még életben volt.) A király azt ugyan elismerte, hogy elődei korábban kevesebbszer éltek a lehetőséggel, ezért a Szent Kollégium tagjai között alig voltak magyarok, de az ország „megváltozott körülményei” (vagyis leginkább európai befolyásának növekedése) e téren is fordulatot kívánnak. Mátyás személyes presztízskérdésként (*cordi esse*) és uralma nemzetközi reprezentációjának fokmérőjeként (*ornamento coronae nostrae*) kezelte „súlyos” de „nem teljesíthetetlen” kérése (*ardua quidem, non tamen prorsus irrationabilia postulandi*) teljesítését, amennyiben azt hangoztatta, hogy országa sem érdemel rosszabb feltételeket (*pe-*

rövid összegzése kíséretében *Kubinyi András* is felhívja a figyelmet (Magyarok a késő-középkori Rómában. *Studia Miskolciensia* III. Miskolc, 1999. 83–91, 83–85.). Egy kiegészítő adalék: 1471–1527 között az Apostoli Kancellária kötelékében mindössze 5 magyart és lengyelt (három prelátust, két kisebb klerikust) találunk, míg az olaszok száma 634, a franciáké 129, a spanyoloké 202, a németeké 61, a dalmátoké 14 volt. Igaz, az angolokat mindössze 2 fő – de mindketten püspökök – képviselte. (*Thomas Frenz*: Die Kanzlei der Pápste der Hochrenaissance (1471–1527) (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 63.). Tübingen, 1986. 241.) A pálos kolostor történetének feldolgozása és forrásai: *Lorenz Weinrich*: Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579) (Berliner Historische Studien 30. Ordensstudien 12.). Berlin, 1998.; *Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitaie de urbe Roma instrumenta et priorum registra* (Bibliotheca Academiae Hungariae in [Urbe] Roma. Fontes 2.). Ed. Lorenz Weinrich. Roma–Budapest, 1999.

⁴⁴Mátyás király levelei (40. jegyzet) 56–57, n. 42., 61–62, n. 47., 104–105, n. 76.; Magyar diplomáciai emlékek I. (40. jegyzet) 300–301, n. 181.; *Fraknói Vilmos*: Erdődy Bakócz Tamás (38. jegyzet) 79–80.; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 15^v. — Bakóczot már 1491 folyamán a milánói Sforzák és Miksa császár is kecsegtette a bíborral, amennyiben kieszközli, hogy Magyarország Milánóval és ne Velencével kössön szövetséget. *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai I. Budapest, 1890. 646., 677. és 679. sz.

⁴⁵Erről összefoglalóan: *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné 1457–1508 (Magyar Történeti Életrajzok). Budapest, 1908. 541–543.; Részletei forrásszinten: Magyar diplomáciai emlékek IV. (40. jegyzet) 60–62, n. 43., 410–412, n. 77., 413–414, n. 78., 415–418, n. 80.; Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok (Monumenta Hungariae Historica I/39.). Kiad. Berzeviczy Albert. Budapest, 1914. 239–240, n. 163., 326, n. 215. Estei Hippolit bíborossága már Mátyás életében napirenden volt, 1493. évi kinevezésekor – a Beatrix és Ulászló közötti ellentétek miatt – a magyar korona hivatalos jelöltje nem az esztergomi érsek, hanem Lengyelországgal közösen a krakkói püspök, Ulászló testvére volt. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 15^r.

iorem condicionem) a többinél. A másik fő királyi érv Magyarországnak ezáltal a Szentszékhez való szorosabb kötődésének (*obedientia generalis*) és a hazai egyházi viszonyok megszilárdulásának (*status ecclesiarum Dei solidior*) felelőlegessége volt. Ez annyiban kétségtelenül bírt némi alappal, hogy egy újabb bíboros erősítette volna az egyházi rend pozícióit a bárókéval szemben.

Nem kevésbé fontos Mátyás hivatkozása a közjóra (*communi utilitati, causae communi*), illetve az államérdekre (*rebus publicis, status publici firmamento, privato statui regni*), ami valójában azt jelentette, hogy a hazai hierarchia soraiból az esztergomi érsek mellett, vagy akár azzal szemben egy másik, megbízható, tekintélyes és legfőképpen neki lekötözött egyházi vezetőre volt szüksége, aki szilárd támasza lehet a kormányzásban, mint például 1465. évi török elleni hadjárata idején. Nem másról van itt szó, mint az államügyeket kézben tartó, erős bíboros miniszterre (mint az európai történelemben elhíresült Wolsey, Ximenes, Richelieu, Mazarin stb.) vonatkozó korai magyar igényről. Feltétlen figyelmet érdemel, hogy Szécsi halála után továbbra is Várdai maradt a bíborosjelölt, s nem az új esztergomi érsek, Vitéz János (1465–1472). Emellett a királyi kancellária tényleges vezetése is a kalocsai érsek kezébe került.

Mátyás ajánlóleveleinek további sajátossága, hogy a jog és Várdai személyes kiválóságának hangoztatása mellett a kedvező döntésre mégis a Szentszék iránti lekötözöttségét növelő „jótéteményként” (*beneficio*) tekint. Csupán a kérés különböző kifejezéseit (*desiderium, expostulatio, instamus, supplicamus iterato, postulamus*) használja. A király – a fennmaradt adatok tanúsága szerint – 1464–1465 között négy ízben fordult mind sürgetőbben Rómához. Érveit hol megismételte, hol újabbakkal toldotta meg. 1465 végén már csak egy rövid emlékeztetőt küldött az ügy melegen tartására. A siker érdekében Rómába küldött követe, a tinini püspök számos külön tárgyalást is folytatott. Velencét kétszer kérte fel közbenjárásra. Szécsi halála után pedig a bíborosi kollégiumnak is írt. Kiemelte, hogy *pro de-core et commodo regni* elengedhetetlen, hogy egy magyar tag is legyen sorukban. A kinevezésre végül három év elteltével, 1467-ben a velencei származású II. Pál pontifikátusa alatt került sor.⁴⁶

1482–1483-ban Váradi Péter kalocsai érsek esetében Mátyás érvei és módszerei gyakorlatilag ugyanezek voltak.⁴⁷ A kinevezés végleges elmaradása nem elégte-

⁴⁶Mátyás király levelei (40. jegyzet) 91–92, n. 67., 55–56, n. 41., 99–100, n. 73., 99–100, n. 75., 131–132, n. 96.; *Érdújrhelyi Menyhért*: A kalocsai érsekség a renaissance-korban. Zenta, 1899. 44–47.; *Katona István*: A kalocsai érseki egyház története I. Ford., sajtó alá rendezte, szerk. Takács József–Thoroczkay Gábor–Romsics Imre. Kalocsa, 2001. 342–348., és különösen a 932. jegyzet.; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 12^f. Úgy tűnik, Várdai nem viselte új méltósága jelvényeit, a galerust II. Pál már csak sírjára küldte el 1471-ben. *Vetera monumenta* II. 421–422, n. 601.

⁴⁷Pál. „Quod si hoc tempore penes nos haberemus unum Hungarum cardinalem, Deus scit, quantis curis, quantis laboribus impresenciarum, cum nos cesar Thurcorum ingenti cum apparatu invadere conatur, eius opera possemus relevari.” A király elsőre minden követ megmozgatót a kalocsai érsek érdekében: Rómába küldte az érsek testvérét, Pál esztergomi prépostot, írt Simone patrisi érseknek, Veronai Gábornak, a nápolyi királynak, több bíborosnak (Aragóniai János, Borgia, Caraffa) és főúrnak, s természetesen római követének (Francesco Fontana), valamint a pápának is (Mátyás király levelei (40. jegyzet) 243–244, n. 139., 254–256, n. 147., 256–258, n. 148., 258–259, n. 149., 260–261, n. 150., 261–262, n. 151., 263–264., n. 152., 264–265, n. 153.). IV. Sixtus nem elutasító, de kiterő brevéinek magyarázata már-már klasszikusnak

lenségükkel, vagy a király és IV. Sixtus ellentéteivel, hanem az érsek időközbeni kegyvesztettségével és bebörtönzésével magyarázható.⁴⁸

Mátyásnak a kortárs és későbbi európai uralkodói gyakorlattal mind tartalmi, mind pedig külső jegyeiben – nyugodtan állíthatjuk – teljesen egyező politikája megteremtette és fenntartotta mindazokat a kereteket, amelyek a középkor végén az ország hatalmi státusának megfelelő módon biztosították a magyar jelenlétet a pápaválasztó testületben. E bíboros-ajánlási „jog”, pontosabban jogszokás szilárd-ságában és gyakoriságában persze nem egyezett meg az országban található egyházi javadalmak adományozása felett gyakorolt királyi jogosítványok mértékével. Sem formálisan, sem a gyakorlatban, a bíborosi kinevezések terén jóval kedvezőbb pápai pozícióknak köszönhetően. Ugyanakkor a „főkegyúri” és bíboros-ajánlási „jog” közös vonásaként tartható számon, hogy az uralkodó bel- és külpolitikai érdekei szerint alattvalói, illetve külföldiek érdekében egyaránt élt velük.

A Jagelló-korban Ulászló öccse, Frigyes Kázmér (1493), majd Bakócz Tamás (1500) kinevezése azt bizonyítja, hogy Mátyás politikája hagyománnyá szilárdult. Bakócz a parasztháború utáni bukásáig bíboros-kancellárként az ország legmeghatározóbb politikai személyisége volt. Jószerével az egyetlen „kegyenc” típusú bíboros-miniszter történelmünkben, ideszámítva még Várdait is, aki Mátyás erős egyénisége mellett kevésbé tudott érvényesülni.

* * *

A sor már korán megszakadt. Bakócz halála után II. Lajos (1516–1526) megpróbálkozott ugyan Szalkai László esztergomi érsek (1524–1526) kineveztetésével, az ő személye azonban – Burgio nuncius kedvezőtlen jelentései következtében – Róma számára elfogadhatatlannak bizonyult. Az viszont az esztergomi érsekek primási és született követi jogait Szécsi után véglegesen rögzítő Bakócz húsz évnyi bíborossága⁴⁹ után szóba sem jöhetett, hogy e tisztet másvalaki, mint például Tomori Pál kalocsai érsek, vagy az akkor még nem is püspök Brodarich István kaphassa meg.⁵⁰ A dilemmát a hamarosan bekövetkező mohácsi csata oldotta meg. A nagy-

mondható: „In designandis namque cardinalibus hoc anno nulla habuimus comitia, postulante sic sacro venerabilium fratrum nostrorum collegio, tum propter ipsorum magnum numerum, tum quod multiplicibus ad preces aliorum etiam regum et principum ad honorem hunc nobis propositis, nec eo dissentiente nunc habiturus sumus. Quod si aliquando ad eam designationem devenire continget, conabimur non immemores esse glorie, honoris, precum et tantorum meritorum tuorum.” (vö. uo. 254. és 256., 2. és 1. jegyzetek, illetve Vetera monumenta II. 485, n. 663. és Mon. Vat. I/6. 208, n. 162.)

⁴⁸Vö. *Kubinyi András*: Mátyás király és a magyar püspökök. In: Főpapok (36. jegyzet) 69–86., 81–82.; *Fraknói Vilmos*: Váradi Péter kalocsai érsek élete 1483–1511. Budapest, 1884. 13–15. skk. — A soron következő koronabíborosi kinevezéseknél (1483. nov. 15. és 1484. márc. 6.) kifejezetten a jelölés megújításának hiánya miatt nem került sor a kalocsai érsek promóciójára. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 41^r.

⁴⁹A primási jogokra: *Erdő Péter*: Il potere giudiziario del primate d’Ungheria. Apollinaris 53 (1980) 272–292. és 54 (1981) 213–231.

⁵⁰*Fraknói Vilmos*: Három magyar bíbornok-jelölt a XVI. században. Új Magyar Sion 5 (1874) 81–100., 81–92. II. Lajos igényei elől a Szentszék kivételesen nem csupán ügyrendi kifogásokkal, hanem az államok bíborosnevezési jogszokásának – átmeneti – kétségbe vonásával tért ki: „Verum quia in creationibus huiusmodi nos antiquum et probatum modum renovaturi sumus, ut nihil

hatalmi szerep elvesztése, majd az önálló államiság megszűnése a magyar korona alig kifejlődött bíborosnevezési jogszokásának sorsát is megpecsételte.

A csupán az ország egy része felett uralkodó I. Ferdinánd (1526–1564) 1538-tól kezdve azzal az indokkal, hogy „Magyarországot megilleti egy bíboros”, több mint egy évtizeden keresztül hiába sürgette Rómát Várdai Pál primás (1526–1549) érdekében.⁵¹ A Habsburg-király arra is hasztalan hívta fel az Apostoli Szék figyelmét, hogy igényét külön kell választani a császáráétól. De az az érv sem segített, hogy míg úgymond Franciaországot egyszerre több bíboros is reprezentálja az európai közvélemény előtt, addig a katolikus országok hierarchiájában öt követő Magyarországot egy sem.⁵² A protestantizmus elleni küzdelem eredményességének javítására, az egyházi viszonyok konszolidálása érdekében a pápai nuncius is kifejezetten javasolta az államtitkárságnak egy magyar bíboros kreálását.⁵³ Erre Várdai halála után, tisztán politikai motivációknak köszönhetően került sor.⁵⁴ Martinuzzi (Frá-

nisi de libero assensu et consilio venerabilium fratrum nostrorum simus acturi, augenturque in dies studia et petitiones principum, ut res tota multas difficultates habitura esse videatur, propter quam etiam causam supersedere hac creatione et in aliud eam tempus differre fuimus coacti...” VII. Kelemen II. Lajoshoz, Róma, 1526. jan. 5. *Vetera monumenta* II. 658, n. 886.; lásd még Archivio Segreto Vaticano (ASV), Segreteria di Stato, Principi, vol. 3, fol. 355^{r-v} és 356^{r-v}; *Epistolae ad principes*. I: Leo X–Pius IV (1513–1565) (*Collectanea Archivi Vaticani* 28.) Ed. Luigi Nanni. Città del Vaticano, 1992. n. 1363–1365. — Egy másik magyar bíborosjelölt, Beriszló Péter veszprémi püspök érdekében úgy tűnik, hogy csak Miksa császár folyamodott Rómához. *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. IV: 1492–1525. Ed. Lukcsics József. Budapestini, 1907. n. 196. és 216.

⁵¹ *Fraknói Vilmos*: Három magyar bíbornok-jelölt (50. jegyzet) 92–96. A *Fraknói* által hasztalan keresett ajánlólevelek (1539. júl. 5. és 1543. okt. 23., valamint 1540. nov. 6. és 1548. [j] aug. 5.) megtalálhatók: *Vetera Monumenta Slavorum* I, helyenként; *Óváry Lipót*: *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai*. II: A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai. Budapest, 1894. 349., 420. [és még 360.] sz., és *ASV Archivum Arcis* (*Armarium I–XVIII*), n. 5113. és 5125. Ez utóbbiban Ferdinánd – aki a trienti bíborospüspököt bízta meg az ügy mozgatásával – a személye iránti respektus és Várdai érdemei mellett leginkább a katolikus vallás magyarországi érdekeit helyezi érvelése középpontjába.

⁵² Ferdinánd Verallóval 1542 júniusában folytatott érdekes eszmecseréjéről készült nunciusi beszámoló: *Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542*. Nuntiaturen Verallós und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos 1541–1544 (*Nuntiaturrepichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken* I/7.). Hrsg. v. Ludwig Cardauns. Berlin, 1915. n. 106., 216–218.

⁵³ Morone jelentése: Prága, 1538. ápr. 10. Nuntiatür des Morone 1536–1538 (*Nuntiaturrepichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken* I/2.). Hrsg. v. Walter Friedensburg. Gotha, 1892. 272–273, n. 85.

⁵⁴ Mint ahogy Várdai promócióját is politikai szempontok akadályozták. Nem csupán a Habsburgok és a pápaság erősen ingadozó viszonya, hanem évekig az is, hogy kezdetben valójában három magyar pretendens is volt. Frangepán Ferenc kalocsai érseket még Szapolyai terjesztette fel, s Frangepán átállása után előfordult, hogy Ferdinánd azért visszakozott, mert egyik hívét sem akarta elidegeníteni. Várdai eközben az esztergomi érseket előjögára hivatkozva igyekezett elsőbbségét biztosítani. A harmadik szereplő, Statileo János erdélyi püspök valójában önjelölt volt, törekvései többször is riadalmat keltek az érdekeltek körében. *Minderer Nuntiatür des Morone, továbbá Legations Aleanders 1538–1539*. I (*Nuntiaturrepichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken* I/3.). Hrsg. v. Walter Friedensburg. Gotha, 1893.; *Legations Aleanders 1538–1539*. II (*Nuntiaturrepichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken* I/4.). Hrsg. v. Walter Friedensburg. Gotha, 1893. passim (adataik feldolgozása: *Fraknói Vilmos*: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel* I–III. Budapest, 1901–1903., III. 43–52); valamint *Nuntiaturen Morones und Poggios*. *Legationen Farneses und Cervinis* 1539–

ter) György 1551. évi gyors, az ország egyesítésével kapcsolatba hozható és ezért példaértékű kineveztetése átmeneti eredménynek bizonyult, hiszen – mint közismert – Ferdinánd rövidesen megölette.⁵⁵

Martinuzzi, akivel hétre emelkedett (Aragóniai János adminisztrátort is beleértve) az addigi bíboros esztergomi érsek száma, hosszú időre az utolsó valódi magyar koronabíboros. Utódai – egy kivételtől eltekintve – már császári ajánlásra kerültek be a Szent Kollégiumba, hiszen a jogszokás az uralkodó személyére és nem címei számára szólt. A császári és a magyar királyi korona Ferdinánd 1556. évi császárrá választásával létrejött összekapcsolódása a magyar koronabíborosi „intézmény” Mohács után még megmaradó jogi lehetőségét is megszüntette. A XVI. század második felének két magyar bíborosi kinevezésére, azaz Verancsics Antal esztergomi és Draskovich György (†1587) kalocsai érsekére már ennek az új rendszernek a keretében, nem magyar királyi, hanem császári jelölés révén (*ad partem imperatoris*) került sor 1573-ban, illetve 1585-ben.⁵⁶ Verancsics promóciója még sajátos átmenetet képez, amennyiben a már magyar királlyá koronázott Rudolf trónörökös szintén ajánlotta őt XIII. Gergelynek, Filippo Boncompagni bíborosnepsnek és a bécsi pápai nunciushoz. Indoklásában az ország érdekeire, korábbi magyar példákra hivatkozott, sőt kifejezetten az országnak kijáró méltóság helyreállítását emlegette.⁵⁷ Verancsicsot tudniillik ezáltal igyekezett kiemelni a többi császári pártfogolt közül. Miksa (1564–1576) ajánlásában már csak általánosságban fogalmazta meg az érsek érdemeit és a kinevezéséből származó előnyöket,⁵⁸ de a nuncius előtt kifejtett szóbeli magyarázatában még szintén érvként szerepelt, hogy a kollégiumnak nincs magyar tagja. A viszonylag gyorsan, egy év leforgása alatt elért siker azonban kérészetlenségnek bizonyult. Kinevezése után alig 10 nappal Verancsics meghalt.⁵⁹

1540 (Nuntiatrberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/5.). Hrsg. v. Ludwig Cardauns. Berlin, 1915. n. 5., 7., 19., 235., 331., 336. — Morone Bécs, 1540. jan. 12-ei jelentése szerint Ferdinánd Frangepánnal és Statilióval szemben Várdai esztergomi érsekségének prerogatíváit emelte ki. Nuntiatrberichte Giovanni Morones vom deutschen Königshofe 1539–1540 (Quellen und Forschungen aus Gebiet der Geschichte 1.). Hrsg. v. F. Dittrich. Paderborn, 1892. 121. n. 42. és még 119–120. n. 41.; Vetera Monumenta Slavorum I. n. 858. és 872.

⁵⁵ Barta Gábor: Vajon kié az ország (Labirintus). Budapest, 1988. 34.; BAV Vat. Lat., vol 9713, fol. 21^r.; Böhlm János: A kardinálisokról (3. jegyzet) 36. – A Szent Kollégium XVI. századi archontológiája, benne a magyar vonatkozású kinevezésekkel: Hierarchia Catholica. III: Saeculum XVI ab anno 1503. Ed. Guilelmus van Gulik–Conradus Eubel. Monasterii, 1923. 1–55.

⁵⁶ Fraknói Vilmos: Három magyar bíbornok-jelölt (50. jegyzet) 96–100.; BAV Vat. Lat., vol 9713, fol. 27^v.

⁵⁷ Rudolf XIII. Gergelyhez, Bécs, 1572. dec. 2. Még egyértelműbben fogalmaz ugyanaznap Boncompagni bíborosnepshez írt levelében. Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. XI: Vegyes levelek 1572–1573 (Monumenta Hungariae Historica II/26.). Kiad. Wenzel Gusztáv. Budapest, 1873. 162–164. n. 101–102.

⁵⁸ Szintén 1572. dec. 2-án. Verancsics összes munkái (57. jegyzet) XI. 159–161. n. 90. — Zaccaria Delfino nuncius dec. 11-i jelentésében közölte az államtitkársággal két uralkodó kérését és érveit. Galla Ferenc: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I (Regnum-Könyvek I. Egyháztörténeti források 1. – Klny. Levéltári Közlemények 24–25 [1946–1947]). Budapest, 1947.107.

⁵⁹ Fraknói Vilmos: Három magyar bíbornok-jelölt (50. jegyzet) 96–100. Néhány egyéb, a két uralkodó által Verancsics érdekében 1572. nov. 28-án és dec. 2-án írt levél (bíborosoknak, mint Madruzzo, Augusto, a trienti püspök, a római császári követnek, illetve annak titkárnak, több

Az első, kizárólag császári ajánlásra 1585. december 18-án kinevezett magyar bíboros Draskovich György kalocsai érsek volt. Esztergomot Verancsics halála után üresedésben hagyták. Draskovich jelölése éppen azt a célt szolgálta, hogy ezáltal kielégítve a tekintélyes főpap ambícióit, a primási széket ne vele kelljen betölteni. A bevételeket így továbbra is a kamara kezelhette.⁶⁰ Draskovich nyomatékos és végül sikeres Habsburg-ajánlásában az is szerepet játszott, hogy párhuzamosan eredménnyel kecsegtető lépések történtek Rómában egy másik magyar származású főpap, Báthory András érdekében. Ő 1584-ben került be a bíborosi kollégiumba. Ez azonban nem a magyar, hanem a lengyel koronával, személy szerint Báthory István lengyel király (1576–1586) közbenjárásával hozható kapcsolatba.⁶¹ Báthory törekvései óhatatlanul a magyar klérus felé fordították II. Rudolf figyelmét bíborosjelöltjei kiválasztásában és rangsorolásában.⁶²

Rudolf hazai téren legközelebb szintén a Báthoryakkal összefüggésben gyakorolta bíboros-ajánlási „jogát”, méghozzá 1596–1597-ben az erdélyi fejedelemségről lemondott Báthory Zsigmond javára. Báthory vissza-visszatérő bíborosi ambícióhoz – el nem hált házasságának pápai diszpenzációja után – a kánonjogi feltételek

közülük részben az e kérdés kapcsán Rómába küldött primási titkár, Francesco Diotalevira vonatkozólag: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 100, fol. 2., 3., 34., 44., 45–46.; Verancsics köszönőlevele dec. 21-én Adam Altensteig császári titkárnak az iratok expedálásáért: uo. fol. 80–81.

⁶⁰ *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895. 269–270.

⁶¹ *Fraknói Vilmos*: Magyarország összeköttetései a szentszékkal (54. jegyzet) III. 193.; *Horn Ildikó*: Báthory András (Post scriptum életrajzi monográfiák 3.). Budapest, 2002. 59–79.; *Tima Renáta*: Báthory András fiatal éveit – egy bíborosi kinevezés a 16. század végén (megjelenés alatt) és *Galla Ferenc*: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások (58. jegyzet) 107.

⁶² *Fraknói Vilmos*: Magyarország összeköttetései a szentszékkal (54. jegyzet) III. 205. Draskovichot Rudolf első ízben 1582-ben (ápr. 28.) ajánlotta XIII. Gergelynek, majd a nominációt V. Sixtusnál megismételte. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 114, fol. 94–95.; Fz. 117, fol. 49. Előléptetését tanácsolta Antonio Possevino is 1584-ben, Róma mind ekkor, mind 1585 márciusában kedvezően nyilatkozott az ügyben. Vö. Monumenta Antiquae Hungariae. I–IV: 1550–1600 (Monumenta Historica Societatis Iesu 101., 112., 121., 131.). Ed. Ladislaus Lukács. Romae, 1969–1987. II. n. 274., 278. és 892., 6. jegyzet.; Die Nuntiatur am Kaiserhofe. I: Germanico Malaspina und Filippo Sega (Giovanni Andrea Caligari in Graz) (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IIIa/2/1. = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 10.). Hrsg. v. Joseph Schweizer. Paderborn, 1905. 72, n. 40. Draskovich 1586. február 19-ei levelében köszönte meg kinevezését az uralkodónak: „Maiestatis vestrae sacratissimae tantum tamque excellentem erga me suorum sacellanorum minimum clementiam esse perspicio, ut si mille linguis haberem, illi dignas gratias agere non possem...” ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 116 (Konv. A), fol. 28–29. Címtemploma kijelölését az ehhez elengedhetetlen római utazás mellőzésével, Sega nunciusi útján kívánta kieszközölni 1586 áprilisában. Die Nuntiatur am Kaiserhofe I. n. 110. Esztergomi érseksége és helytartósága csupán terv, illetve rövid életű maradt: uo. n. 140., 142. 1586. szept. 27-én letett bíboroshelytartói esküje: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 4., n. 483. 1586. okt. 30-án és nov. 7-én az uralkodó közbenjárását kérte, hogy a pápa mentesítse a római utazás terheitől – öregsége mellett arra hivatkozott, hogy éves jövedelme az útiköltség harmadát ha fedezné (!) –, dec. 30-án pedig megköszönte a kért intervenciót. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 117 (Konv. A), fol. 63–65., 110–112.; (Konv. B), fol. 105–107., vö. még *Galla Ferenc*: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások (58. jegyzet) 107.

adottak voltak. A politikai körülmények azonban sosem indokolták elégségesen kívánsága teljesülését.⁶³

Az önálló államiság megszűnése egy másik hátrányos változást is eredményezett a Szent Kollégium magyar vonatkozásaiban. Mint láthattuk, már Nagy Lajos és Mátyás is alkalmazott protektori feladatokat ellátó kuriális bíborosokat. 1507-től Pedro Isvalies személyében ismert az első olyan kardinális is, aki kifejezetten a *protector Hungariae* címet viselte. Utóda az 1523-ban VII. Kelemen néven pápává választott Giulio Medici lett.⁶⁴ A magyar protektorátus már Ferdinánd trónra kerülésével az osztrák örökös tartományokévé (*regnum et provinciarum haereditariarum*) alakult át, ahová – legalábbis e téren – Magyarország is besorolásra került.⁶⁵ Ez a szisztéma jócskán rontotta a kúriai magyar érdekérvényesítés esélyeit, s tekintve a protektorok kulcsfontosságú, konzisztóriumbeli szerepét a királyi püspökkinevezések pápai bulláinak megszerzésében, nagyban hozzájárult a felszentelt püspökök számának hazai csökkenéséhez.⁶⁶

⁶³Báthory császári commendatiója a lemondási feltételek egyik sarkalatos pontja volt, amelynek II. Rudolf 1598. ápr. 22-én eleget is tett. *Szilágyi Sándor*: Carillo Alfonz diplomáciai működése (1594–1598). Budapest, 1877. 2., 40., 42., 56., a diszpenzációra még 57–58.; Carillo Alfons levelezése és iratai I. (Monumenta Hungariae Historica I/32.) Kiad. Veress Endre. Budapest, 1906. 207., 208. és 254–255., 338–339.; Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618) II. (Monumenta Hungariae Historica I/41.) Kiad. Veress Endre. Budapest, 1943. 250., 252–253., 254.; *Fraknoi Vilmos*: Magyarország összeköttetései a Szentszékkal (54. jegyzet) III. 247. és különösen az 528, 848. jegyben idézett források (Londoni Okmánytár, 204–206.).

⁶⁴*Joseph Wodka*: Zur Geschichte der nationalen Protektorate (31. jegyzet) 62. *Wodka* csak 1523-ból említi Medicit, de hogy Magyarország bíboros-protektorságát már 1518-ban ellátta, azt Tasnádi Tamás esztergomi szuffraganeus részére, a *Salonensis* címre általa lefolytatott kánoni kivizsgálási eljárás bizonyítja (ASV Arch. Arcis [Arm. I–XVIII], n. 2858.). 1521-ben protektori tisztének megfelelően a zenggi püspökség betöltésére tett előterjesztést (*praeconisatio*) a konzisztóriumban. Ezt egy későbbi emlékirat említi (ASV Archivio Concistoriale, Congregatio Consistorialis, Acta, vol. 1664–1666, fol. 823^r.).

⁶⁵A jogelőd tehát a magyar protektorátus, a források a XVI–XVII. században is sokszor csak *Protettore d'Ungheriát* említik – nem hivatalosan. Lásd pl. Nuntiatur Giovanni Delfino (1572–1573) (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken III/6.). Hrsg. v. Helmut Goetz. Tübingen, 1982. 47. – Szapolyai özvegyének, Izabellának 1547. évi kísérlete egy magyar bíborosprotektor pápai kijelölésére Antonio Pucci kardinális személyében valószínűleg eredménytelen maradt. *Fraknoi Vilmos*: Magyarország összeköttetései (54. jegyzet) III. 65. (Puc-cira: Hierarchia Catholica III. 21.)

⁶⁶A XVII. századdal ellentétben csupán egy korábbi példát ismerek – igaz, szisztematikus kutatásokat erre vonatkozólag még nem végeztem –, amikor a bullák megszerzése a magyar püspökök és a protektornak járó illeték, az úgynevezett *propina* fizetése miatt kitört vitája miatt szenvedett késedelmet. Az újonnan kinevezett váci, csanádi, nyitrai, tinini és zenggi püspökök 1583 tavaszán jelentették fel Gesualdo bíboros-viceprotektort Rudolfnál, hogy a kardinális azelőtt, Morone idejében sosem fizetett jelentősebb összeget követel tőlük, amint azt Rómába küldött ügyvivőjük (valószínűleg Francesco Diotallevi) tudatta. A főpapok ravaszul igyekeztek hátha támadni Gesualdót, a sérelem orvoslását a tulajdonképpeni protektornál, az Innsbruckban székelő Ausztriai Andrástól várták, fizetési mentességet Morone hosszas protektori működése alatti úgymond szerzett jogukra alapozták. (Datálatlan kérvényük eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt. Fz. 115 (Konv A), fol. 137–138.) Az uralkodó a panasz nyomán 1583. jún. 21-én szólította fel a főherceg-bíborost, hogy figyelmeztesse Gesualdót, ne terhelje újabb fizetési kötelezettségekkel a prelátusokat. A protektor júl. 1-ei válaszában azonban kétkedését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy helyetese új és ismeretlen illetékeket vetne ki, s csupán arra volt hajlandó, hogy rövid időn belül informálódik az ügyben: uo. (Konv. B), fol. 56–57.). A vita miatt a megerősítésekre októberben, illetve a következő év májusában került sor (Hierarchia Catholica medii et recentioris

* * *

Mindeme kedvezőtlen tendenciák, a magyar koronabíborosi és bíboros-protektorátusi intézmény megszűnése ellenében a XVII. század elején kibontakozó katolikus megújulás a középkorvégi állapotok visszaállítására tett többszöri kísérletet. A protektorátus kapcsán az egyházmegyék betöltésének pápai megerősítése (províziója) körüli nehézségek miatt már a század első felében történtek próbálkozások.⁶⁷ A bíborosi kollégiumbeli tagságra vonatkozó magyar jogosultság elismertetésére viszont csak az 1650-es években, amint azt az írásunk elején idézett, Chigi bíboros-államtitkárhoz intézett diplomáciai emlékirat bizonyítja. Amelyről most már bizton állíthatjuk, hogy egy korábban valóban létező hagyomány felelevenítésével kísérletezett.

Hogy miért éppen az 1650-es években, arra az szolgál magyarázatul, hogy a XVII. század első felében két esztergomi érsek, Forgách Ferenc (1607–1615) és Pázmány Péter (1616–1637) az új szisztéma, a császári nomináció keretében még be tudott kerülni a pápaválasztó grémiumba.⁶⁸ Lippay viszont Magyarország a Habsburg-országok sorában elfoglalt helyének fokozatos megváltozásával párhuzamosan sokáig nem kapott császári jelölést, ezért igyekezett – ha óvatosan is – a nemzeti önállóság e sajátos nemzetközi reprezentációs lehetőségét életre kelteni.

Eredménytelenül, hiszen a magyar királyok bíboros-jelölő jogának újbóli, s csupán átmeneti gyakorlására, valamint hivatalos pápai elismerésére az általános tendenciával összhangban csak a XVIII. század derekán került sor. A magyar királyi bíboros-nominációs jogot XIV. Benedek (1740–1758) azzal a megszorítással fogadta el 1747-ben, ha a császári és a magyar király személye két külön személy, amint az Mária Terézia esetében fennállt. A Róma részéről hangsúlyozottan újként aposztrofált kiváltság⁶⁹ gyakorlása nem korlátozódott a hazai főpapok személyére.

aevi III. Ed. Guilelmus van Gulik–Conradus Eubel. Monasterii, 1923. 161., 259., 314., 325.) Hogy a probléma ekkor sem nyert végleges rendezést, mutatja, hogy 1588. jan. 25-én Heresinszky Péter győri püspök, kancellár Puteo nuncius támogatását kérte a két protektorál a propina elengedésére, a nuncius azonban hatásosabbnak vélt egy főhercegi ajánlást: Die Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 3a/2/2. = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 14.). Hrsg. v. Joseph Schweizer. Paderborn, 1912. 564, n. 334.).

⁶⁷Egy példa: *Tusor Péter*: Pázmány állandó római követségének terve (1632–1634). In: Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2.) Szerk. Hargittay Emil. Piliscsaba, 2001. 151–175, 166–170.

⁶⁸*Sörös Pongrácz*: Forgách Ferencz a bíboros. Századok 34 (1901) 577–608., 691–723., 774–818., 709–710.; *Tusor Péter*: Pázmány (67. jegyzet)157–161.

⁶⁹A korábban már számtalanszor idézett, a vatikáni könyvtárban fennmaradt *discorso* (Vat. Lat. vol. 9713.) 1747-ben éppen azért született meg, hogy a XIII. századtól kezdődően számba véve a bíborosi kinevezéseket cáfolja a magyar királyok „bíborosnomináló jogát” (vö. fol. 40^r–44^r). Érvelése magától értetődően tendenciózus. A középkori kinevezéseknél azt hangsúlyozza, hogy azokra sosem pusztán magyar intervencióra, hanem egyúttal más államokéra is (Velence, a császár, Lengyelország) történt, ami csak részben igaz. Mint a magyar korona jogosultságának általános tagadását idézi szó szerint IV. Sixtusnak a kalocsai érsek előléptetése elől kitérő 1483. jan. 25-én és jún. 22-én kelt brevéit (fol. 41^r). A történelmi magyar igények vehemens cáfolata közben ugyanakkor a nagyhatalmi jogszokást a *discorso* már kifejezetten elismeri, sőt évszázadokra visszamenőleg elemzi. Nem csekély mértékben megkönnyítve ezzel számunkra e probléma megértését.

Mindazonáltal egyedül Batthyányi József hercegprímás (1776–1799) jutott be ezúton a Szent Kollégiumba 1778-ban.⁷⁰

**Péter Tusor: About Hungarian Crown-Cardinals and Cardinal-Protectors
in the 15–16th centuries
(Abstract)**

The appointment of members to the college of cardinals, an institution with unique stability in world history, has always been, and still is, the self-evident right of popes. Nonetheless, beginning from the end of the 13th century, kings were trying with increasing determinacy to make their own nominee the members of the pope-electing gremium. They strived to exert all the greater influence on whom, from amongst their subjects, the heirs of St Peter promoted to this ecclesiastical dignity with many particular privileges. Primarily on the basis of some manuscripts in the Vatican Library, the study sets out to survey briefly this process that set in motion more and more beginning from the middle of the 15th century. By analyzing the antagonistic concepts of canon and civil law, it draws the conclusion that even the European states of greater significance, despite their strong ambitions, did not succeed in acquiring such faculties in the creation of cardinals that were to be compared to those which they had already possessed at the nomination of bishops. Still, in frame of a legal custom that consolidated itself in the battlefield of ongoing debates, and which was shortly interpreted as a prerogative, they increasingly managed to assert their will over the Apostolic See. The rate of the so-called cardinals of the crown (*cardinali delle corone*) greatly differed from the rate of non-Italian cardinals, since the great powers many times suggested (or as they said, „nominated”) also Italians to the purple, and also because there were more than one Italian state involved. Moreover, the study shortly touches the connections between the phenomenon of the crown-cardinals and the question of the cardinal protectors, and *ius exclusive*, or as better known, the *ius pectore* creations. Besides, it stresses that the „right” of nominating a cardinal was always linked to the person of the particular monarch, and not to the number of his countries. Its disappearance parallel with the decline of Catholic monarchies was an important precondition of the internationalization of the Sacred College out of the free initiation of the pope. In the second part of the study these phenomena will be presented by Hungarian examples from the 15–16th centuries.

⁷⁰A hosszas tárgyalások során Bécs részéről mindössze egy – közelebről nem ismert – korábbi példára hivatkoztak, a Szentszék viszont a történelmi előzményeket semmiképpen nem volt hajlandó figyelembe venni. A magyar koronabíborosi intézmény 1747-es pápai elismerését *Fraknói Vilmos* tárta fel, s a magyar korona „kegyúri jogainak gyarapításaként” értékelte: A magyar királyi kegyúri jog (60. jegyzet) 466–471., illetve *Uő*: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest, 1899. 334–336. n. 226–227.) Az ügy *Fraknói* által nem használt, Migazzi bíboros és a kijelölt részkongregáció római tárgyalásait tartalmazó iratai: ASV Arch. Arcis (Arm. I–XVIII), n. 612, különösen fol. 7–8., 15–16., 23., 30–31., 45., 46., 49–53., 57–58.